

Werkman, P.E., *'Laat uw doel hervorming zijn'. Facetten van de geschiedenis van het Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland (1909-1959)* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2007, Passage reeks 29; Hilversum: Verloren, 2007, 402 blz., €29,-, ISBN 978 90 6550 983 3).

In deze dissertatie behandelt de aan de Christelijke Hogeschool Windesheim en de Vrije Universiteit verbonden historicus Paul Werkman de eerste halve eeuw van het in 1909 gevormde Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland (CNV). Hij doet dit op basis van negen, veelal eerder gepubliceerde artikelen, waarin uiteenlopende aspecten van de CNV-geschiedenis aan bod komen, zoals de ontstaansperiode, de collectieve arbeidsovereenkomst, de Duitse bezetting, ideeën over bedrijfsorganisatie en ondernemingsraden, partijpolitiek, bankzaken en een poging het CNV-gedachtegoed in de jaren vijftig naar Canada te exporteren. Werkman heeft sinds 1985 de nodige artikelen op zijn naam staan, waaronder korte biografieën van voormannen en verschillende, vaak met anderen geredigeerde boeken over de christelijk-sociale beweging. Behalve een grondige kenner van deze wereld is hij een volhardende trekker aan de geschiedschrijving daarvan.

In de historiografische plaatsbepaling van het boek komt eerst de internationale geschiedschrijving aan bod. Hieruit blijkt dat pas na 1980 een klimaat ontstond voor een serieuze studie van de christelijk-sociale beweging en de christelijke arbeidersbeweging. Vóór die tijd domineerde een 'geëngageerd marxistisch of anderszins seculier perspectief' de sociale geschiedbeoefening, die weinig belangstelling had voor de rol van religie en kerken (12). In de kentering speelden inzichten een rol als die van de politicoloog Kees van Kersbergen dat de ontwikkeling van de verzorgingsstaat niet alleen een zaak geweest was van sociaaldemocraten, maar ook van de Europese christendemocratie. Ook telde het inzicht dat een verschijnsel als verzuiling niet tot Nederland beperkt was gebleven maar zich ook in enkele andere landen had voorgedaan. Hierbij kwam vervolgens naar voren dat christelijk georganiseerde arbeiders binnen het eigen christelijk milieu 'vaak als het democratische geweten fungeerden' (13). Tenslotte werden kanttekeningen geplaatst bij de secularisatiethese, die veronderstelde dat de modernisering bijna lineair gepaard ging met een verzwakking van de maatschappelijke betekenis van kerken en met ontkerkelijkking. Nieuwe inzichten leerden dat religies in de moderniteit ook 'modern' waren en dat de moderniteit zelf vol religiositeit was. Wat de geschiedschrijving van het CNV betreft, wijst Werkman erop dat deze tot vna de oorlog het exclusieve domein was van mensen uit de eigen organisaties. Deze plaatsten de CNV-organisaties in de 'antirevolutionaire' tradities van de kerkelijke reformbeweging van het midden van de negentiende eeuw die nog waren geworteld in de 'harmonieuze maatschappelijke verhoudingen in de nog geheel van het christendom doordeesemde vóórmoderne samenleving'. Zij zagen herkerstening en christelijk gefundeerd organisch solidarisme als antwoorden op de botsing tussen liberaal individualisme en socialistisch collectivisme. Hierdoor had de CNV-geschiedenis een teleologisch karakter en bestond voor

zelfreflectie en kritische analyse weinig ruimte (15). In de sociale geschiedschrijving van de jaren zeventig, die zich vooral op de socialistische arbeidersbeweging concentreerde, gold de confessionele vakbeweging overwegend als weinig interessant, want weinig strijdbaar. Het *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging*, waarvan ondergetekende redacteur was, maakte indertijd een relatief onderscheid tussen eigenlijke en oneigenlijke geschiedenis, dat veel debat losmaakte. Daarbij werd de confessionele vakbeweging vooral gezien als antisocialistisch. Speciaal in katholieke kring werden de organisaties van buiten- en bovenaf opgelegd. Dit lag anders bij het protestantse werkliedenverbond Patrimonium, 'dat in 1877 op initiatief van de arbeider Klaas Kater tot stand kwam' (*Jaarboek arbeidersbeweging* (1976) 17). Ook in het 'Ten geleide' bij het *Jaarboek* van 1978 kwamen de protestanten er beter van af dan de katholieken, zo stel ik bij herlezing vast. Dit betrof speciaal de strijd over de positie van arbeiders binnen de eigen kerkelijke gemeenschap (18). Niettemin – en begrijpelijk – zet ook Werkman zich voor zijn nieuwe perspectief af tegen dit relatieve onderscheid uit 1976. Hij wijst daarbij op de visie van Jan Peet dat er wat taakopvatting en activiteiten betreft op de keper beschouwd weinig verschillen bestonden tussen de belangrijkste Nederlandse vakcentrales en op de resultaten van nieuw onderzoek, die vanaf de jaren negentig over christelijke vakorganisaties gepubliceerd werden.

In zijn nabeschouwing concludeert Werkman op basis van zijn onderzoek, dat het CNV zich in de eerste helft van de twintigste eeuw met zijn eigen streven naar medezeggenschap in het kader van publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie wel degelijk heeft ingezet voor de 'deproletarisering' van de arbeidersklasse. Op het punt van sociaaleconomische ordening en medezeggenschap bleken de vakcentrales uiteindelijk tot samenwerking in staat. Wel geeft hij aan dat het CNV bij zijn streven naar verandering van zeggenschapsverhoudingen in het bedrijfsleven lang aarzeling en terughoudendheid aan de dag legde en altijd behoedzaam opereerde. Als temperende factoren noemt hij de kritiek en het verzet van behoudende krachten in de verzuilde omgeving van het CNV. Christelijke werkgevers en conservatieve gereformeerden en antirevolutionairen voelden er weinig voor om de gezags- en eigendomsverhoudingen binnen de bedrijven ter discussie te stellen. Ondanks de spanningen die dit verzet opriep, wilde het CNV zich niet aan deze verzuilde kaders onttrekken, mede omdat het dezelfde beginselen huldigde (313-314). Deze uitkomst verbaast me niet en stemt in grote lijnen overeen met wat wij in de jaren zeventig van het CNV vonden en wat ik zelf in mijn onderzoek naar de verschillende stromingen onder de vakbeweging van handels- en kantoorbedienden kon vaststellen. De christelijke bediendenbond sloot zich wel degelijk aan bij het CNV (dus geen categoralisme), maar hield een voorzichtige koers aan. Het verschil met de jaren zeventig is dat er intussen, dankzij historici als Werkman, veel meer bekend is over wat het CNV wel en niet heeft ondernomen en welke strijd er binnen de protestants-christelijke wereld plaats heeft gevonden. De strijd richtte zich zowel tegen de economische en maatschappelijke ongelijkheid als tegen het wantrouwen en onbegrip van de behoudzuchtigen binnen de eigen protestants-christelijke wereld. Op dit laatste punt is een vergelijking mogelijk met de strijd van katholieke stands- en

vakorganisaties tegen de rooms-katholieke hiërarchie. Hoewel het CNV na 1912 door het ingrijpen van de rooms-katholieke bisschoppen ten gunste van de eigen katholieke organisaties kerkelijk en partijpolitek ongebonden bleef, klonken het gereformeerde geluid en de oriëntatie op de Antirevolutionaire Partij zo sterk door, dat het streven naar verandering, zoals Werkman dat noemt, getemperd werd.

Bob Reinalda, Radboud Universiteit Nijmegen

Rosendaal, A.C., *Naar een school voor de gereformeerde gezindte. Het christelijke onderwijsconcept van het Gereformeerd Schoolverband (1868-1971)* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2006, Passage reeks 26; Hilversum: Verloren, 2006, 288 blz., €25,-, ISBN 90 6550 922 4).

In de Republiek der Verenigde Nederlanden was het schooltoezicht in handen van de Gereformeerde Kerk. De eenvoudig ingerichte dorps- en stadsschooltjes, waar vaak pover opgeleide onderwijzers de scepter zwaaiden, waren op calvinistische leest geschoeid. In 1796 bepaalde de Nationale Vergadering dat er geen bevoorrechte godsdienst meer mocht zijn en aan het begin van de negentiende eeuw vaardigde de nieuwe overheid drie schoolwetten (1801, 1803, 1806) uit, waarin praktische zaken zoals een algemene boekenlijst, de onderwijzersopleiding en de financiering van het onderwijs werden geregeld. Maar ook een teer punt als de levensbeschouwelijke achtergrond van een school werd in deze wet geregeld. Wat dit laatste betreft: de schoolwet van 1806 schreef voor dat het openbare lagere onderwijs leerlingen diende op te voeden tot – een in orthodoxe ogen nietszeggende regel – ‘alle maatschappelijke en christelijke deugden’. De onderwijswetten legden de basis voor een nationaal onderwijsstelsel met een verplicht leerplan en overheids-toezicht voor alle gewesten. De invloed van de Gereformeerde Kerk op het onderwijs was buiten spel gezet.

Vanuit orthodox-calvinistische kring klonken protesten tegen deze staats-inmenging. Het verlies van de eens zo vanzelfsprekende publieke positie van de Gereformeerde Kerk leidde tot de Afscheiding (1834). De Afscheiding was een beweging die onder leiding van de dominees H. de Cock (1801-1842) en H.P. Scholte (1805-1868) openlijk verzet pleegde tegen de overheid, door bijvoorbeeld eigen schooltjes op te richten. In het blad *De Reformatie* (1837-1847) werden de principiële bezwaren tegen de onderwijswetgeving duidelijk verwoord: geen monopolistische overheid op het terrein van het onderwijs, het recht op een vrije schoolstichting en het toepassen van eigen pedagogische en religieuze inzichten. Bij de doop immers beloofden gereformeerde ouders dat ze niet alleen verantwoordelijk waren voor de opvoeding van hun kroost binnen het huisgezin, maar óók voor wat er daarbuiten, in het klaslokaal, gebeurde. De vrijheid tot stichten van scholen was in de ogen van de vertegenwoordigers en de achterban van de protestantse orthodoxie een grondrecht, dat uiteindelijk in de grondwetswijziging van 1848 in Artikel 194 – het tegenwoordig zo vaak in de media geciteerde Artikel 23 – werd geregeld. Dit betekende overigens niet dat de subsidiëring van het bijzonder onderwijs ook meteen in kannen en kruiken was: dit liet nog tot 1917 op zich wachten.

André Rosendaal verrichtte voor zijn dissertatie *Naar een school voor de gereformeerde gezindte* minutieus onderzoek naar de protesten tegen de regulerende Nederlandse overheid, de lokale initiatieven in de eerste decennia van de negentiende eeuw en de wijze waarop het in 1868 opgerichte Gereformeerd Schoolonderwijs, GSO (vanaf 1906 Gereformeerd Schoolverband, GSV), een belangrijke rol speelde in de totstandkoming van eigen